

Любомир ХАХУЛА

СТЕРЕОТИПИ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН У ПОЛЬСЬКІЙ ПРЕСІ 90-х рр. XX ст. – ПОЧАТКУ XXI ст.

Історичні стереотипи як образи мислення і сприйняття оточуючого світу завжди мали місце в українсько-польських відносинах. Образ сусіднього народу, через ти чи інші історичні обставини, часто представлений як набір певних рис, що не завжди відповідають дійсності. Взаємні негативні/позитивні уявлення польського і українського суспільств проходили розвиток відповідно до інтенсивності польсько-українських контактів. У різні періоди історії стереотипи зароджувалися, змінювалися й зникали. Схожий процес відбувався на початку 90-х років XX ст., після здобуття Україною незалежності та встановлення демократії у Польщі. Обидва народи почали по-новому дивитись на спільні історію, сьогодення та майбутнє. Через запальні дискусії, суперечки, спроби діалогу була відкрита можливість до перегляду болючих сюжетів з історії польсько-українських відносин. Одним із важливих суб'єктів цього процесу стала польська преса.

Основними проблемами української історії, що представлені у польській свідомості стереотипами, є: відносини Київської Русі та Польського королівства у X–XII ст., перебування українських етнічних територій у складі Польської корони та Речі Посполитої, козацькі війни XVII–XVIII ст., перебування українців і поляків у Австрійській (пізніше Австро-Угорській) та Російській імперіях, національне відродження українців XIX ст., польсько-українські конфлікти XX ст. (війна 1918–1919 рр., українська національна меншина в міжвоєнній Польщі, військово-політичне протистояння на Холмщині та Волині у 1938–1947 рр., акція “Вісла” 1947 р. та ін.). Окремим явищем є українсько-польські взаємини у 90-х рр. XX – поч. XXI ст.

Частково ці питання розглянув у своїй монографії Анджей Станіслав Кресло¹. Проаналізувавши чотири загальнопольські періодичні видання (щоденні газети “Rzeczpospolita” і “Gazeta Wyborcza”, та тижневики “Polityka” і “Wprost”), а також чотири регіональні видання, що виходять у прикордонних з Україною воєводствах (“Kurier Lubelski” і “Dziennik Wshodni” у Люблінському воєводстві, та “Super Nowości” і “Nowiny” у Підкарпатському), автор окреслив й проаналізував проблематику, що стосується України і польсько-українських стосунків на підставі публікацій польської преси у 1991–2003 рр. (с. 8).

Перед детальним аналізом монографії слід зазначити, що одним із носіїв історичних стереотипів чи соціальною інституцією, що формує і поширює стереотипи, є ЗМІ. На початку 90-х рр. XX ст., після відміни цензури в Польщі, польська преса стає набагато відкритішою щодо різного роду думок і поглядів. Публікації на українську тематику посідають досить значне місце у періодиці Польщі. Наприклад, в інтернет-архіві “Gazety Wyborczej” за 1992–2003 рр. серед

заархівованих 2 037 810 публікацій, 3761 текст, де згадується Україна. Натомість, у найпопулярнішій у Польщі газеті “Rzeczpospolita”, за період 1993–2003 рр. є 5949 публікацій присвячених Україні. (с. 32). Аналіз цих матеріалів дає змогу частково висвітлити образ України та українсько-польських стосунків у польському суспільстві кінця XX – початку XXI ст.

Роботу А. Кресло можна окреслити як теоретично-практичну, бо саме частина книги присвячена таким теоретичним питанням, як визначення основного понятійного апарату: пресознавство, масова комунікація, преса, система преси та ін. Також проаналізовано правові засади діяльності мас-медіа в Польщі, роль преси у формуванні громадської думки та польський ринок преси у 90-х рр. XX ст. Для читачів найбільший інтерес має саме взаємозв’язок: преса – громадська думка. Звичайно, періодика є важливим джерелом при вивченні історичного минулого. Проте вона вимагає найбільш критичного підходу при аналізі. Особлива об’єктивізація преси як історичного джерела призводить до спотворення історичної правди і до створення викривленого образу минулого або, іншими словами, до представлення його стереотипами. Це добре усвідомлює й автор. Він погоджується з твердженням, що мас-медіа зазнають різноманітного впливу. Крім того, засоби масової комунікації є “такими своєрідними інститутами, які мають власні інтереси і прагнення, а тому не можуть бути посередником зовсім безпристрасним, що однаково дистанціюється і від системи, і від світу життя” (с. 19).

Іншою проблемою у взаємовпливах преси і суспільної думки є спосіб, у який інформація потрапляє до реципієнтів (читачів). В умовах сучасного суспільства швидкий потік інформації не дає соціуму змоги отримувати її всю з першоджерел. Тому у цьому випадку варто вести мову про двоступеневе переміщення інформації та ідей. Часто інформація, яку поширюють мас-медіа, спочатку доходить до найактивніших реципієнтів, а вже вони поширюють її серед менш активних індивідів (с. 22). Якість і об’єктивність переданої інформації часто залежить від особистості реципієнта, його освіченості та складу розуму. Тому ми не завжди можемо впевнено говорити про рівень об’єктивності поширюваної у суспільстві інформації через ЗМІ. Важливим фактором тут, як спосіб комунікації і поширення інформації, виступають чутки².

Враховавши вищеподані застереження, А. Кресло при розгляді джерельної бази дослідження намагався подати якнайбільше інформації про опрацьовані ним видання. Джерелами для написання монографії були публікації (звіти, коментарі, статті), що стосувалися польсько-української проблематики і були вміщені у польських періодичних виданнях (“Rzeczpospolita”, “Gazeta Wyborcza”, “Polityka”, “Wprost”, “Kurier Lubelski”, “Dziennik Wshodni”, “Super Nowości”, “Nowiny”). Про кожную газету подано інформацію, що стосувалася форми власності, обсягу та популярності у польському суспільстві. Такий підхід дозволяє говорити про професіоналізм автора як журналіста та дослідника.

Другий розділ монографії присвячений історичному аспекту польсько-українських стосунків і носить синтетичний характер. Як зазначив А. Кресло, він намагався подати “передісторію формування української національної ідентичності та прагнення здобути власну державність” (с. 35). Саме формування національної ідентичності українців, на думку автора розпочинається з утворення І Речі Посполитої (таку назву має перший підрозділ). Слід вважати, що тут А. Кресло виходить із широко поширеного у західній історіографії розуміння

нації³. Дослідник зазначає, що роздуми на тему польсько-українських стосунків найчастіше починаються від козацьких повстань в Україні. Найбільшим із заворушень було повстання 1648 р. під керівництвом Б. Хмельницького, результатом якого стало створення “козацької держави”. Не вважаючи козацьку державу за повноцінну, А. Кресло пише, що вона створила певний політичний простір, який сприяв “зміцненню відчуття окремішньої, місцевої ідентичності” (с. 37). Одним з недоліків козацького державотворення був брак політичної еліти. З іншого боку повстання Хмельницького довело можливість існування української квазідержавності, а разом з тим започаткувало процес, який закінчився трьома поділами Польщі (1772, 1793 і 1795 рр.). Яскравими епізодами цього періоду стала Гадяцька угода 1658 р., як один із нереалізованих шансів України і всієї Центрально-Східної Європи, та повстання гетьмана І. Мазепи, а поразка останнього під Полтавою представляється, як “останній подих козацького сепаратизму” (с. 38).

Зазвичай у польській свідомості образ козака є одним з найпоширеніших і насамперед асоціюється з стереотипом “різуна”. Тому подання українського козацтва як соціальної верстви українського народу з правами на власну територію і спроби державності дещо загладжують гострі кути польсько-українських відносин. Проте починати історію контактів українців і поляків від І Речі Посполитої та діяльності козаків було б не зовсім правильним. Завжди слід пам’ятати про період Княжої доби в Україні й зміцнення державності в Польщі, коли саме і почалися взаємовідносини. Спроби Польщі розширити свої володіння на схід і опір їм з боку руських князів також заслуговують на увагу. Крім того, період входження руських земель до Польщі та обмеження їхнього суверенітету польськими королями повинен розглядатись як початок польсько-українських стосунків та протиріч. І хоча ця тематика не досить популярна серед польської громадськості, а разом з тим не висвітлюється в ЗМІ, її обов’язково треба подавати як важливий етап української історії та один з аспектів польсько-українських взаємин.

Період XIX–XX ст. автор характеризує як час активного розгортання українського національного руху у складі імперій Романових та Габсбургів. Лише слід додати, що цей рух не був таким різномірним, як може видатись на перший погляд. Про контакти надніпрянських та галицьких громадських діячів є багато свідчень. Доброю ілюстрацією може служити приклад діяльності Михайла Грушевського. Один з найдраматичніших періодів польсько-українських зв’язків – XX ст., А. Кресло намагався подати досить об’єктивно, незважаючи на те, що його виклад побудований переважно на матеріалах польської історіографії (за винятком досліджень Я. Грицака, М. Литвина та К. Науменка, Р. Шпорлюка). До 1945 р. основним моментами польсько-української конфронтації були прагнення українців до власної держави та спроби Польщі цьому перешкодити. Після 1945 р. українці, як одна сторона відносин, показані лише на прикладі національної меншини у ПНР. Промовистим фактом з історії українців у Польщі був перепис населення 2002 р., коли офіційно зареєстровано лише 31 тис. осіб української національності. Проте реальна картина зовсім інша, і це пов’язують із страхом меншин, що несприятливий для влади результат перепису обмежить їхні дотації від держави (с. 53).

Наступні три розділи монографії А. Кресла присвячені аналізу польської преси щодо присутності на її сторінках інформації про важкі питання польсько-українського минулого та сучасного життя. Найбільш проблемними і нез’ясованими

питаннями минулого, які цікавили польську пресу, є відбудова цвинтаря “Орлят” у Львові, волинська трагедія під час Другої світової війни та акція “Вісла” 1947 р.

Автор монографії вважає, що питання меморіалу на Личаківському кладовищі було болючим, а подекуди й принциповим для поляків. У свою чергу своєрідним відлунням для українців стали релігійні проблеми у Перемишлі⁴. Таким чином ці дві справи залишалися тісно переплетеними все останнє десятиліття XX ст. Польські газети публікували чимало матеріалу з цього питання. Слід віддати належне тому, що на їх сторінках можна було познайомитись з думками не лише польських науковців і громадськості, але й представників українського соціуму.

Набагато масштабнішою була дискусія у пресі навколо протистояння поляків і українців на Волині у 1938–1943 рр. Автор означив цю проблематику, як питання “відповідальності за погром поляків у роки Другої світової війни” (с. 64). З огляду на тривалість наукової дискусії та різноманітні інтерпретації подій професійними істориками, важко було б “підозрювати” польську пресу у цілковитій об’єктивності⁵. Багато аспектів спільного минулого висвітлювалися польськими ЗМІ однобоко. Прикро, що і самому автору не вдалося вибратись з полону суб’єктивності. Волинська трагедія на сторінках монографії представлена як український злочин проти поляків. При цьому, А. Кресло не взяв до уваги проблему відсутності у пресі публікацій про антиукраїнські акції поляків на Холмщині у 1938–1939 рр., наслідком яких були зруйновані українські церкви. Саме тут слід шукати коріння трагедії 1943 р.

У польській періодиці можливим було знайти спроби досягнути лише правду з польської сторони. Наприклад, у статті “Як поляк з українцем”, вміщеній у “Gazecie Wyborczej” 22 квітня 1997 р., М. Стасінський висловлює думку, що польська свідомість перебуває лише на початковій стадії пізнання правди. А стереотипи українця вплетені в історію польсько-українських стосунків, а також сплетені з власним образом поляків (с. 68). Прагнення обох народів до правди влучно висловив професор Б. Осадчук в інтерв’ю тижневику “Wprost” у 2001 р.: “Теперішні польсько-українські стосунки як хороші – на найвищому рівні, дещо гірші – на середньому, а зовсім погані – внизу”⁶. На його думку, погані відносини на середньому і нижньому рівнях – це спадщина вбивств скоєних на Волині у 1943 р., та акції “Вісла” 1947 р.

Як свідчить А. Кресло, значного резонансу у польській пресі набула екранізація роману Г. Сенкевича “Вогнем і мечем”, яку зробив польський режисер Є. Гофман. Звичайно, були побоювання й з українського боку, що цей фільм посилить негативний стереотип українця у польському суспільстві. Проте після прем’єри настрої значно змінились. Його сюжет почали вважати великим шансом для початку виваженої дискусії про спільне минуле Польщі та України (с. 81).

Якщо питання спільної історії були різноголосими у польській пресі, то справа незалежної України та її прагнень до євроінтеграції не викликала жодних заперечень у польському мас-медійному просторі кінця XX – початку XXI ст. Навпаки, польський політикум і громадськість виступали свого роду адвокатами незалежної України у європейських структурах.

На думку А. Кресло, на початку 1990-х рр. польську періодику мало цікавили українські справи. Серед поляків існувало переконання, що криза в Радянському Союзі тимчасова і з часом мине. На СРСР звертали увагу, а в Україні у 1989–1990 рр., “здавалося, бракувало значних подій” (с. 83). Лише після 1991 р. інтерес до України

значно зріс. Політичні та економічні кризи в Україні активно обговорювалися на шпальтах польської преси. Після вступу Польщі в НАТО (1999), та приєднання до Європейського Союзу (2004) східний кордон Польщі ставав кордоном і ЄС. Україна опинилася перед свого роду штучним бар'єром, що ускладнив доступ українцям до Європи. Візові обмеження були і є незручними як для українців, так і поляків. В інтересах обох сторін є швидке вирішення цього питання на користь обох сторін. Це розуміли майже усі дописувачі польських газет на відповідну тематику.

Серед інших проблем польсько-українського прикордоння автор згадав і про нелегальну діяльність на території Польщі – рекетирство і примусову проституцію (с. 97). А. Кресло зазначив, що таким ремеслом займалися на теренах Польщі особи “за східного кордону”. Публікації з цієї проблеми у “Gazecie Wyborczej” (а їх наведено дві: за 1995 р. і 1996 р.) говорили про тісну співпрацю польської і української влади з її розв'язання. Проте важко погодитись з авторським твердженням, що станом на середину 1990-х рр. справа була повністю вирішена. І не лише українські громадяни займалися такими “промислами”, але й, можемо вважати, і польські. Слід також зазначити, що ще одним видом заробітку була і залишається нелегальна торгівля у прикордонних місцевостях. Ця проблема також вимагає спільної роботи як українських, так і польських правоохоронних органів.

Підводячи підсумок, можна ствердити, що книга А. Кресло загалом об'єктивно розкриває проблему місця польсько-українських відносин у польській пресі кінця ХХ – початку ХХІ століття. Багатолітня спільна історія України та Польщі виступає на її сторінках своєрідним сприятливим полем до перегляду взаємних упереджень та до створення нових світоглядних форм співпраці. Слід погодитися із авторським висловом про те, що у польсько-українських відносинах розпочався процес руйнації старих стереотипів (у своїй більшості негативних) та творення нових образів взаємного сприйняття. Тому в умовах сучасного інформаційного суспільства преса є важливим вузлом, де накопичується, інтерпретується і поширюється найсвіжіша інформація про польсько-українські відносини. І хто, як не ЗМІ, повинні сприяти утвердженню позитивних характеристик сусідніх народів. Таке завдання стоїть як перед польськими, так і перед українськими засобами масової інформації.

¹ Кресло А. С. Польсько-українські стосунки й образ України у польській пресі (1991–2003): Монографія. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 128 с.

² Див.: Почепцов Г. Г. Паблік рилейшнз: Навчальний посібник – Київ, 2006. – 327 с.

³ Див. напр.: Я. Ісаєвич, А. Портнов. Монографія Т. Снайдера: про давню Річ Посполиту і про етнічні чистки 1943–1947 рр. // Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Голова ред. колегії Ярослав Ісаєвич. – Львів, 2003 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 10 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). – С. 390–396.

⁴ Див.: *Wawrzonek M. Polsko-ukraińskie pojednanie. Potrzeba kształtowania nowego stereotypu wzajemnych stosunków // Polska–Niemy–Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie sntegracje w przededniu XXI wieku / Pod. red. W. Djnusiaka. – Rzeszów, 2000. – S. 181–189.*

⁵ Ісаєвич Я. Холмсько-волинська трагедія, її передумови, перебіг, наслідки // Волинь і Холмщина 1938 – 1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Голова ред. колегії Ярослав Ісаєвич. – Львів, 2003 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 10 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). – С. 3–58.

⁶ Цит. за: Кресло А. С. Польсько-українські стосунки... – С. 79.